

Gürlemeli дәл-de, derlemeli döwür geldi

Category: Kitapcy,Oba hojalygy: maldarçylyk we ekerançylyk

написано kitapcy | 23 января, 2025

Gürlemeli дәл-de, derlemeli döwür geldi GÜRLEMELI DÄL-DE,
DERLEMELI DÖWÜR GELDI

Biziň çaga mahalymyzda-da günbatar türkmenleri Kesearkaçada, gum içinde, daglyk sähralarda, jülgelerde topar-topar bolup oturdylar. Olar mal-garasyny-da bakardylar, kiçiräk suwly çeşmelerde, sowmalardyr oýtaklarda ekin-tikinlerini-de oňardylar. Düme ýerlere gawun-garpyz, arpa-bugdaý ekip, bol hasyl alardylar. Özlerinden artykmajyny ownuk dowarlara çalşardylar. O döwürlerde çarwada oturýanlardan döwlet işinde işläp, hak-heşdek alýanlar az bolardy. Şonuň üçin galyň bende

näme alsa dowar berip alardy. Gawun-garpyz-da ötümlidi. Bir çuwal gawun ýa-da garpyz bir çebişe, bir ýüki bir tokla çalşardylar. Ol adamlar bili berk guşap zähmet çekerdiler. Baýardylar.

Sözümüzü delillendirmek üçin subutnama getirmeli boldy. Gyzylybat etrabynyň Paraw obasynyň gündogarynda 5-6 km daşlykda ýa-da Küren dagynyň bilini kesip geçýän **Musanyň gädigi** diýilýän ýerden çak gaýrasynda gyzylybatly Akmämet aga pahyr düme ýer edindi. Maşgalasyňa Owlak eje diýerdiler. O bendeler zürýatsyzdylar. Olaryň iki ineri, bir eşegi bardy. O pahyrlar altmyşy arka atanlardy. Düýeji we Küren dagynyň gysysyndan (arasyndan) geçýän akyma Margyzyň damagy diýilýär. Şol ýerden öz oýtagyna çenli 3-4 km, Musanyň gädiginden ýerine çenli 4-5 km aralyga iki ineri goşup, demir azal bilen iki gezek geçdiler. İçini tep-tekz edip arassaladylar. Akawat üçin çil taýýar boldy. Dörtgyraň-dörtgyraň peller galdyrdylar. Sürüm işlerini kemsiz geçirdiler. Owlak eje pahyrda adamsynda artyk işlese işlärdi, kem işlemezdi. «Ýer işi – är işi» diýleni, Owlak eje är işini bitirerdi. İşden soň çay-nahar taýýarlamagy-da irginsiz, kemini goýmany bitirerdi.

Akmämet aga «Iki sürüm – bir suwdur» diýerdi. Iki sürümden soň malalardy. Ýeriň ýüzünü mahmal ýaly ederdi. Kemsiz bejerlen oýtaga gawun-garpyz ekerdi. Pazyllaryň tarlary biri-birine ulaşyp, sapaklaryna tow berip, kümä meňzäp barýandyr. Akmämet aga pazyllaryň başyna ýylgyn çybyk bilen kakardy. Maňa: «Ulalsañ daýhan bolarsyň, şeýle ösümlü pazylyň başyny kakmasañ, oňly hasyl almarsyň» diýip, daýhançylygyň tärlerini öwrederdi. Ine görseň, gawun-garpyz laý-läş bolup ýatandyr.

Akmämet aga Gurban atly ýigdekçäni öýünde saklardy. Gurban iki inerj gawun-garpyzdan ýükläp, golaýdaky obalarda, Gyzylybat şäheriniň bazarynda satardy. Akmämet aga bişen gawun-garpyzlary ýolup üýşürse, Owlak eje toşap gaýnadardy, kak ederdi. Gawun-garpyz çigidinden saýlap, tohum ýygnaardy. Toşap gaýnadylan garpyzyň çigidini mantaşadan saýlap, duzlap, serip guradardy. Mantaşany eşege, inerlere bererdi. Hiç zat isrip bolmazdy.

O wagtlar ýekeellilere golaý-goltumdaky obalaryň oğlanlary kömege ýetişerdiler. Ýolnan gawunlary gyra çykarardylar. Toşap gaýnatmak üçin odun-çöp ýygyp, öýüň ýanyna, toşap gaýnadylýan ýere getirip goýardylar. Gawun-garpyzy gazaşyp, toşap gaýnatmaga kömekleşerdiler. Şol oğlanlaryň biri-de mendim. Şol

ýyllar Watançylyk urşunyň başlan ýyllarydy. Çaý-suwumyzy, nahar-nowamyzy Owlak eje güler ýüz, süýji söz bilen bererdi. Garpyzyň gaýnan çigidini gaýgyrmazdy. Tomus kanikulynyň köpüsini şol ýerde geçirerdik. Ine, şol bendeler halal zähmeti bilen diýseň gurply ýaşadylar.

XIX asyryň ahyrlarynda, XX asyryň başlarynda goýun bakyp baýan adamlaryň köp bolandygyny gojalaradan ençe gezek eşidipdik. Olar pederleriň pähimleri barasynda-da aram-aram aýdardylar. «Daýhan-daýhanyň yzyndan bir ýylda, baý baýyň yzyndan ýedi ýylda ýeter» ýa-da «Ekin – ekeniňki, mal – bakanyňky» diýerdiler. Ilata nakylyň ynamy täsirli hem-de güýçli bolupdyr. Ynam dörese, yhlas-da artar. Yhlas artsa, ynsanda güýç-kuwwat-da güýjeýär.

Gyzylarbat, Gazanjyk etraplarynyň öňündäki kebezläp oturan başy belent daglaryň günortasy giden jülgelik. Ol ýerleriň çeşme ýerinde çeşmeleri, guýy ýerinde guýulary bar. Malyň mekany, ekiniň enesi, yrsgalyň gözbaşy diýer ekenler o döwrüň adamlary. Şol jülgeleriň birine **Sirkelli** diýilýär. Diňe şol jülgäniň ugrunda 7-8 sany badaýhanyň ýeri bardy. Ekilýän ýerlere **sowma** diýerdiler. Sowma diýmek jülgäniň ortasyndan telper çay (akyn) geçýärdi.

Ilersindäki daglara doly-ýagys degende, Sirkelliniň çayy dolup akardy. Şol çaydan ekin ýerlere çenli ýap çekilýär. Suw sowlup alynýar. Ekin ýere suw eltilýär. Tutan ýerleri, ýap çeken ýerleri häzir-bu güne çenli mese-mälim bolup ýatyr. Şeýle sowmalardan alnan arpa-bugdaýyň, gawun-garpyzyň hetdi bar-da, hasaby yokdy! Şeýle derejäniň bir çetini çaga mahalyň gözüm bilen görüpdim. O döwrüň daýhanlary gürlemän, derlärdiler.

O sowmalardan döwran dolandy. Ýöne, ömürlük ýitmejek **pylanynyň sowmasy** diýen at baky galdy. Ol jülgelerden sapaly döwranyň geçmegine, baýlaryň, daýhanlaryň eşretli günleriniň sowulmagyna 37-iň tutha-tutlugy sebäp boldy. Baýlary basdylar, mallaryny elinden aldylar. Ahundyr mollalary-da gaýgyryp goýmadylar. Onuň yz ýanyndan bigünä daýhanlary, çopanlary-da gapjadylar. Sibirden çykardylar. Ýer urup, ýerde galan naçarlary, oglan-uşaklary demir ýoluň golaýyna göçürüp eltdiler. Il-günüň hal-ýagdaýlary juda agyrlaşdy. Gum içindäki, gum ýakasyndaky obany Özbegistana, Garabekewüle göçürdiler. Şeýdilip, derlenen daýhançylyk döwre badak atdylar. Diňe keramatly, gudratly, gyssanyp çagyрана ýetişikli piröwlyýä Parawbibi öz obasyny göç-gondan aman saklady.

Parawbibiniň topragy obasyny ynjytman saklady, dere görä zer berdi.

Gabahat uruş ýyllary giň meýdanda ygşyldaşyp oturan ak bugdaý, şeker bilen bäsleşýän waharman, pyçak uranyňda darka ýarylýan garpyz, sarybogdak hankädi, ýumruk ýaly pomidor, mekgedir ak jöwen, ir-iýmişli bag-bakjalar jennet bagyny ýadyňa salardy. Hojagalanyň ilersindäki Sünt dagynyň arkajyna düme bugdaý ekerdiler. Düýe bilen sürerdiler, el bilen orup, ýylky bilen döwerdiler. Ol ýere «Posonnoý» diýip, daýhanlar at dakypdylar. Ýygananan bugdaý hasylyny Paraw obasyna kerwen gurap çekerdiler. Gyzyň kerwen irew-de-birewdi.

Parawyň kolhozy Gyzyňarbat etrabyňyň iň girdejili hojalygy hasaplanýardy. Şol ýerleri ekýän-de, orýan-da, döwýän-de, kerwen gurap çekýän-de, gökdür bakja hasylyny ýygnap ýerleşdirýän-de, mal-garany bakyp suwarýan-da juwan ýaşly gelinler, garrylar, ýaňy murt ýeri garalyp ugran yetginjeklerdi. Bular fronta tonnalap-tonnalap bugdaý ugratdylar. Gyzyň-kümüşden ýasalan şaý-seplerini sypyryp, aldym-berdimli söweşde ýaka towlaşýanlara ýolladylar. Şol zenanlaryň bilinde bir sere dokma guşaklary bolardy. Ol guşaklar daň atandan ýassy wagtyňa çenli billerinden çözülmezdi. Aç-suwsuzdyklaryny duýmazdylar. Şirin janlaryny gaýgyрман, günuzyn maňlaý derini seçerdiler. Är işini bitirerdiler. Bala-çagalaryny ynjytman saklardylar.

Şol uruş ýyllary Parawyň kolhozyny Gyzyňarbay etrabyňyň Janahyr obasyndaky kolhoza birikdirdiler. Ol döwürde ile-güne sala-da salyp durmazdylar. Parawbibiden döwran sowuldy. Haýran galmaly, Paraw ejeke nalyş edýän ýaly, çeşmäniň suwy dessine azalyp başlady. Gyzyň getirýän ekin meýdany hakyky eýesine zar bolup galdy. Ýer işi unudyldy. Diňe zenanlaryň el işi, az-owlak dowar bilen oňşuk dolamaly boldy. Oba adamlary garyplaşdy. Soň-soňlar mal saklaýyn diýseler-de, baş dowardan artygyny almaly etdiler. Üstesine-de mala salgyt tölemelidi. Başga bir döwlete garaşly bolsaň, şeýle-de bolar ekeni. «Ýatan öküze – iým ýok» diýilse-de, sowet döwrüniň baştutanlar-a oturyp däl-de, ýatyp iýerdiler.

Brežnewiň döwri-de bir hili döwür bolup geçdi. Şol döwrüň başyndan tä aýagyna çenli derlemän, gürlemegiň döwri boldy. Kolhoz-sowhozlaryň başlyklaryndan başlap tä Brežnewe çenli aldygyna kagyz ýüzünden okap gürlärdiler. Ýaltaçylyk baştutanlaryň depesinden dabanyňa çenli eýeledi. Iş yerinden

çykman, şa ýaly ýaşadylar. Onda-da halkyň hasabyna. Ýöne görgi baryny gören, gije-gündiz işlän daýhanlardy. Olar pagta meýdanynda gün dogandan gün batýança gara derlerini dökerdiler. Mekdep okuwçylarydyr talyplar-da emgek baryny görerdiler. Olar pagta ýygmy başlap, tä gutarýança okuw garasyny görmezdiler. Ýygylýan pagtalar tonnalap-tonnalap wagonlara basylardy. Pagta ýüklenen wagonlaryň nireden çykýandygyny Hudaý biläýmese, türkmeniň zähmetsöýer daýhanlary-ha bilmezdi. Jüýşe sanaşmaly bolanda welin, olaryň elllerine ujypsyzja pul düşerdi. Oba hojalygynyň ýolbaşçylary bolsa, daýhanlaryň gyşaryandygyna garaman, gaýşaryl gezerdiler, şaňlap duran jaý, iňläp duran maşyn edinerdiler. Köki çüýrük sosialistik döwlet yraň atyp ugrady. Ahyrynda-da, gaýdyp ýerden galmaz ýaly bolup ýykyldy. Urusyz-söweşsiz, gohsuz-galmagalsyz garaşsyzlygymyzy aldyk. Erkanalyk, azatlyk, agzybirlik alnymyza ýazyldy.

Döwür üýtgände endik edilen nogsanlykdan dynmak aňsat düşenok. Şol nogsanlykdan dynmak üçin 1996-njy ýylyň 16-17-nji dekabrynda Uly Döwlet Maslahaty geçirildi. Maslahatda giňişleýin düşündirişli çykyşlar edildi. Oba hojalyk işgärleri, arçyndyr häkimler, daýhanlar bilen aç-açan pikir alyşdy. Täze azaply ak ýol görkezdi. Bu ýol türkmen halkynyň rysgalynyň açary hasaplanýar. Uly Döwlet Maslahatynda kemçilikleriň, goýberilen näsazlyklaryň üsti ýüz görmezden açyldy, olary düzetmegiň ýollary ara alnyp maslahatlaşyldy.

Bir topar adamlar «Men ýurdumy söýýän! Men ýurdumy söýýän!» diýip, uly gürläp, işlemän, ýurdundan tamakin bolýar. Olar diňe boş wada bermeli bolanda: «Hiç kim ýurduny meniň ýaly söýenok» diýip, bogazlaryna bat bermegi oňarýarlar-da, işlemegi welin başarmaýarlar. Daýhan birleşikleriniň ýolbaşçylary kreditiň hasabyna işlediler. Daýhan barda alada etmäge derek «0 taýyk ber, bu taýyk tabşyr. Ony al, muny al» diýip, görkezme baryny berýärler. Garaz, hasyl ýetişensoň eýesi köpelyär. Hasyl ýetişdirene girdejiniň sähelçe bölegini berýärler. Ähli ýolbaşçylaryň bar aladasy ýetişdirilen hasyly satyp, köpräk gazanç etmäge gönükdirilýär.

Ata-babalarymyzdan galan «Oýun etse – ogly, çynyny etse, atasy ýeňer» diýen pähim bar. Döwlet ýerleri hakyky eýelerine, daýhanlara bermeli diýip, kesgitli talaby oba hojalygyna dahylly ýolbaşçylaryň önünde keserdip goýdy. Şol günden başlap türkmen halky döwletimize öňküden-de beter ynanyp başladylar.

Ýurt ýolbaşçysynyň ara maý salman Mary welaýatynda bolup, daýhanlar bilen ýüzbe-ýüz gürleşmegi, baglaşylan şertnama esasynda ýeri kärendesine 15 ýyllyk möhlet bilen bermeli diýip aýtmagy, daýhanlaryň şol günden başlap ýere artdyrylan yhlasdyr ynam bilen ýapysmagyna getirdi. Daýhanlaryň çykyşyny telewizorda häli-şindi görýäris, radio arkalu ýygy-ýygydan eşidýäris. Şonda gürlemeli wagtyň yzda galyp, derlemli döwrüň gelendigini ähli türkmen halky bilýär. Hudaý ýol berse, indi aga-göge, miwelere asla zar bolmarys.

Tatar ÜÝŞMEKOW.

«Türkmenbaşynyň ýoly – Türkmeniň ýoly», 1999 ý. Oba hojalygy: maldarçylyk we ekerançylyk